

Jolanta Kolbuszewska

Katedra Historii Historiografii i NPH

Uniwersytet Łódzki

Recenzja pracy doktorskiej Pauliny Litki, *Mesjanizm polski w funkcji mitu historiograficznego. Od tradycji XIX- wiecznej po współczesny dyskurs publiczny,*

Lublin 2021, ss. 669

Rozwijający się w XIX stuleciu na ziemiach polskich nurt mesjanistyczny to zjawisko dość skomplikowane. Nawiązując do eschatologicznej idei ziemskiego zbawienia ludzkości, polski mesjanizm łączył w sobie refleksję filozoficzną, religijną i polityczną. Wyrażał się zarówno w rozważaniach o charakterze naukowym, jak i dziełach literackich, wytworach kultury i programach politycznych. Stanowił istotny element polskiej tożsamości narodowej; ideologię uciśnionej zbiorowości, która kompensowała klęski i poszukiwała dróg wyjścia z zaborczej opresji. Oparte na mesjanizmie programy polityczne zakładające wyższość moralną i duchową narodu polskiego, postulowały zarówno dążenia niepodległościowe, jak i walkę o dobro całej ludzkości. W związku z warunkami społecznymi i politycznymi panującymi na ziemiach polskich, rodzimy mesjanizm miał charakter krytyczny wobec rzeczywistości. Był szerokim i różnorodnym nurtem, w skład którego wchodziły elementy niejednokrotnie pozostające z sobą w konflikcie. Pod względem filozoficznym, polski mesjanizm czerpał z wielu stanowisk: francuskiej filozofii religijno-społecznej, niemieckiego idealizmu, mistycyzmu a także słowianofilstwa. Zwolennicy mesjanizmu, postulowali odnowienie duchowości, sytuując się jednocześnie w opozycji do racjonalistycznego oświecenia i instytucjonalnej religijności. Z jednej strony próbowano budować system filozoficzny łączący elementy racjonalistyczne i duchowe. Wierzono, iż zbawienie ludzkości dokonuje się w procesie historycznym (vide poglądy Józefa Hoene- Wrońskiego czy Augusta Cieszkowskiego). Z drugiej, mesjanizm poddawał w wątpliwość rozumowe dowodzenie twierdzeń, któremu przeciwstawił intuicję, objawienie, uczucia (poglądy Andrzeja Towiańskiego czy Adama Mickiewicza). Mesjanizm przypisywał również dużą rolę natchnieniu, akcentował elementy mistyczne. Wiązał nadzieję z wybitnymi, doskonałymi moralnie, charyzmatycznymi, przewodzącymi zbiorowościom jednostkami i przypisywał główną rolę w naprawie świata, wybranym narodom. Niejednorodność, synkretyzm oraz ewolucja mesjanizmu klasycznego i pojawianie się

kolejnych jego wersji/ sposobów odczytania/, stanowi nie lada wyzwanie dla historyka podejmującego analizę obecności mesjanistycznego paradygmatu we współczesnej kulturze.

Aktualność idei mesjanistycznych w polskiej przestrzeni publicznej, to zagadnienie wchodzące najczęściej w zakres zainteresowań filozofów, socjologów, politologów, teoretyków sztuki czy literatury. Historycy koncentrują się najczęściej na XIX- wiecznym polskim mesjanizmie; szerzej idei romantycznej i tym, jak funkcjonowała w narodzie w okresie zaborów i wielkich kataklizmów dziejowych. W rodzimej historiografii brakowało dotąd systematycznej i pogłębionej refleksji nad trwałością, aktualnością mesjańskich idei w świadomości/ pamięci historycznej Polaków na przestrzeni wieków. Przyczyny tego stanu rzeczy tkwiły zapewne w wysokich wymaganiach związanych z tego typu refleksją. Erudycja, otwarcie na inne obszary wiedzy; swobodne posługiwanie się ustaleniami i metodami badawczymi kilku dyscyplin; to tylko niektóre z warunków, jakim winien sprostać uczony prowadzący wspomniane badania. Naprzeciw tym oczekiwaniom, stanęła autorka recenzowanej pracy doktorskiej, mgr Paulina Litka.

W centrum zainteresowań doktorantki znalazł się mit mesjanistyczny (ujmowany w kategoriach historiograficznych); formy jego obecności i sposoby funkcjonowania w polskiej świadomości /pamięci historycznej/ oraz przestrzeni publicznej. Autorka poddała analizie elementy mesjanistycznych idei występujące zarówno w akademickich narracjach, jak i dziełach sztuki i literatury, ekspozycjach muzealnych, publicystyce politycznej, a także działaniach komemoratywnych, polityce historycznej (gospodarczej, klimatycznej) etc.. Postawiła ciekawe pytania o przyczyny trwałej obecności/ aktualności/ i ewolucji mesjanizmu w Polsce. Starła się zaprezentować sposoby przeformowania romantycznego paradygmatu i przystosowania go do wymagań współczesności. Interesowały ją przyczyny ciągłego „odradzania” się idei mesjanistycznych, śledziła ich obecność w metaforach, toposach, figurach retorycznych oraz symbolach i rytuałach.

Analiza obecności elementów paradygmatu romantycznego, prezentacja tego, jak „pracują” w świadomości/ pamięci Polaków, pozwala ulokować pracę Pauliny Litki, zarówno w nurcie *public history* (historii w przestrzeni publicznej), badań z zakresu historii idei, jak i historii historiografii. Poprzez przywołanie wątków i dyskusji toczących się na gruncie współczesnej teorii i historii sztuki, teorii literatury, teatrologii, muzealnictwa etc., rozprawa nabiera charakteru interdyscyplinarnego. Niezaprzeczalnym atutem jest ogromna erudycja

autorki, szerokie zainteresowania, wnikliwe i systematyczne śledzenie zjawisk kultury, w szczególności tego, jak rezonuje w niej wiedza o przeszłości.

Doktorantka wykazała się również dobrą znajomością literatury z wielu dziedzin; m. in.: filozofii, teologii, myśli politycznej, socjologii, historii wychowania, antropologii, historii literatury, historii historiografii, metodologii historii, psychologii, historii sztuki, muzealnictwa, religioznawstwa. Baza źródłowa rozprawy jest równie imponująca i różnorodna. Punktem wyjścia analiz doktorantki były wybrane pisma filozoficzne m. in. Augusta Cieszkowskiego, Józefa Hoene- Wrońskiego, Karola Libelta, Ludwika Posadzego, Andrzeja Towiańskiego i innych. Poszukując elementów idei mesjanistycznych w programach politycznych, autorka odniosła się do fragmentów wypowiedzi i klasycznych dzieł Romana Dmowskiego, Ignacego Daszyńskiego, Wojciecha Korfatego, Wincentego Witosa czy Józefa Piłsudskiego. Jeśli chodzi o współczesną debatę polityczną w pracy znajdziemy fragmenty wywiadów, dyskusji, wystąpień polityków różnych formacji i opcji ideowych. Artykuły publikowane na łamach wiodących periodyków opiniotwórczych, takich jak: „Gazeta Wyborcza”, „Polityka”, „Wprost”, „Rzeczpospolita”, „Newsweek”, „Do Rzeczy”, „Gość Niedzielny”, „Frona”, „Myśl Narodowa” i inne. Autorka poddała również analizie studia ukazujące się w czasopismach naukowych, m. in.: „Kwartalniku Historycznym”, „Przeglądzie Humanistycznym”, „Literaturze na Świecie”, „Przeglądzie Filozoficznym”, „Episteme”, „Teologii Politycznej”, „Christianitas”, „The Public Historian” i innych. Odwołała się do wywiadów z czołowymi badaczami romantyzmu polskiego; Marią Janion czy Andrzejem Walickim. Tropiąc wątki mesjanistyczne w literaturze polskiej, Paulina Litka przytoczyła fragmenty twórczości Zygmunta Krasińskiego, Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego, Cypriana K. Norwida. Odniosła się również do wypowiedzi czołowych twórców współczesnej kultury; teatrologów, reżyserów, artystów, mezealników etc. Jeśli chodzi o wątki mesjanistyczne w historiografii polskiej, autorka przywołała syntezy dziejów ojczystych autorstwa Michała Bobrzyńskiego, Joachima Lelewela, Władysława Smoleńskiego, Antoniego Chołoniewskiego, Mariana Kukiela, Władysława Konopczyńskiego i innych. Poszukując metafor i mesjanistycznych toposów w kulturze współczesnej, poddała analizie pomniki, monumenty wojenne, murale, sposoby upamiętniania przeszłości. Odwołała się również do video blogów, internetowych stron muzeów i galerii, filmów, teledysków, albumów muzycznych, spektakli teatralnych, gier komputerowych i planszowych oraz szeroko rozumianego video- artu. Tak różnorodna baza źródłowa wymagała szerokich kompetencji

analitycznych, wykraczających poza tradycyjny warsztat naukowy historyka, którym aktorka nie bez sukcesów, starała się sprostać.

Imponujący materiał zebrany przez Paulinę Litkę został poprawnie zorganizowany, co znalazło odzwierciedlenie w konstrukcji opracowania. Rozprawę, otwiera wstęp, w którym zdefiniowano najważniejsze kategorie badawcze, scharakteryzowano bazę źródłową, określono cele i zaprezentowano konstrukcję opracowania. Rozważania podzielono na cztery rozdziały zwieńczone zakończeniem. Praca zawiera również bibliografię i spis ilustracji. W rozdziale pierwszym, zatytułowanym *Idea Chrystusa narodów: męczeństwo-ofiara-zbawienie-mesjańskie posłannictwo jako tropy mitu mesjanistycznego*, autorka skoncentrowała się na omówieniu funkcji jaką pełnił rzeczony paradygmat w życiu narodu pozbawionego państwa. Pokazała również w jaki sposób rodzima literatura i historiografia XIX-ego stulecia współkreowały mit mejsanistyczny, odgrywający istotną rolę w kształtowaniu świadomości narodowej Polaków. Rozdział drugi, poświęcony został współczesnemu odczytaniu; elementom świadczącym o trwałej obecności mitu mesjanistycznego w dyskursie publicznym. Przedmiotem analizy były między innymi wypowiedzi polityków dotyczące miejsca Polski w Europie, kwestii gospodarczych, społecznych, ekologicznych etc. Zaprezentowane zostały również współczesne modele mejsanistyczne określone przez autorkę mianem popmesjanizmu, neomesjanizmu, pseudomesjanizmu, demo-mesjanizmu i new-messioanizmu. W rozdziale trzecim, zatytułowanym *Mesjanistyczne semiofory w polskiej kulturze współczesnej*, analizie poddano wybrane elementy kultury materialnej; dzieła sztuki, pamiątki, przedmioty kolekcjonerskie a także obecne w życiu publicznym gesty, rytuały, symboliczne zachowania, odsyłające do mesjanistycznego imaginarium. Zwieńczenie pracy stanowi rozdział czwarty, w którym autorka, w oparciu o przeprowadzone za pośrednictwem internetu badanie ankietowe (metoda Implicit Association Test), starała się odpowiedzieć na pytanie o świadomość obecności idei mesjanistycznych w życiu Polaków i ich wpływie na postrzeganie rodzimej przeszłości, współczesności oraz antycypowanej przyszłości. Dysertację zamyka zakończenie podsumowujące badania, zawierające najważniejsze konkluzje oraz postulaty na przyszłość.

Do najistotniejszych ustaleń autorki, należy twierdzenie o polskim mesjanizmie nastawionym prospektywnie. Pełniącym funkcję więziotwórczą, eksplikatywną i legitymizującą posunięcia władzy. Stanowiącym ważny element polityki historycznej. Będącym „zasobnikiem wartości”, opowieścią o charakterze emancypacyjnym a nawet projektem technologicznym i wyciszającą lęk terapią. Mit mesjanistyczny, wedle autorki

zaspokaja różnorodne potrzeby społeczeństwa. Widoczny jest zarówno w wypowiedziach polityków, akcjach promocyjnych i języku gospodarczym, tekstach kultury; słowach piosenek, scenariuszach gier komputerowych, ekspozycjach muzealnych, turystyce historycznej etc.. Podlega ciągłej ewolucji, pewne elementy mitu zastępowane są nowymi. Odmiany myślenia mesjanistycznego autorka dostrzegła m. in. w tzw. micie smoleńskim (pop-mesjanizm). W zbiorowej strukturze psychicznej (pseudo-mesjanizm), w systemie zarządzania narodem (demo-mesjanizm), czy kreowanych na prywatny użytek wizjach mesjanizmu (New-Messianizm). W pracy udokumentowano rozmaite formy obecności mitu mesjanistycznego w polskiej kulturze.

Uwagi krytyczne jakie kieruję pod adresem autorki, dotyczą głównie kwestii technicznych, redakcyjnych. Wątpliwości budzą dysproporcje związane z ilością miejsca poświęconego prezentacji wybranych zjawisk odzwierciedlających mesjanistyczne idee/przesłania np. analizie artefaktów; pamiątek powstań narodowych, malarstwa patriotycznego etc.. Skądinąd bardzo ciekawe rozważania na temat funkcji i symboliki ikon, zostały nadmiernie rozbudowane i zaburzyły odbiór narracji. Ta uwaga odnosi się do wielu fragmentów dysertacji. Czytelnik raz po raz, gubi się w gąszczu egzemplifikacji, tracąc z oczu główny wątek. Wydaje się, iż jednym z problemów przed jakim stanęła autorka i z którym nie do końca sobie poradziła, była selekcja materiału. Erudycja i ogromna praca włożona w gromadzenie źródeł, w pewnym momencie stała się obciążająca, przytłaczając narrację nadmiarem przykładów. Spójność wykładu rozbijają także zbyt rozbudowane przypisy (np. przypis nr 180 rozpoczynający się na s. 84 zajmujący całą kolejną stronę, pozbawioną tekstu głównego i większość strony 86. Podobnie przypis nr 190 (s. 91-92) czy przypis nr 203 (ss.106-107). Generalnie apelowałabym o skrócenie przypisów, ograniczenie się do najważniejszych informacji i odesłanie do literatury przedmiotu.

Kolejną kwestią, na którą należy zwrócić uwagę, to trudność z oddzieleniem poglądów autorki od myśli wyrażonych w cytowanych wypowiedziach. Wiele cytatów pozostawiono bez komentarzy. Zdarza się również, iż następują one po sobie (zob. s. 97, 98 i inne). Podobnie, jak w przypadku przypisów, bywają nadmiernie rozbudowane, szczegółowe, niekorzystnie wpływając na spójność narracji.

Wielość poruszonych wątków, niekiedy zaś dygresyjność autorki sprawiają, iż tekst wydaje się chaotyczny. Momentami doktorantka chciała zbyt dużo powiedzieć, co często zdarza się młodym badaczom na etapie doktoratu. Powyższe uwagi, mają jednak charakter techniczny, w

zaden sposób nie dyskwalifikują pracy, sugerują wprowadzenie niezbędnych skrótów z myślą o ewentualnej publikacji, na którą praca zasługuje.

Jeśli chodzi o uwagi szczegółowe, w odniesieniu do przeprowadzonego przez Paulinę Litkę ciekawego badania ankietowego, dotyczącego świadomości obecności idei mesjanistycznych w życiu współczesnych Polaków, mam wrażenie, iż niektóre z postawionych respondentom pytań, miały dość luźny związek z głównym tematem. Chodzi m. in. o pytania- Czy modlitwa może uchronić Polskę przed pandemią? Lub- Czy Kościół ma za duży wpływ na życie ludzi? etc.. Wprawdzie, zgodnie z argumentacją/wnioskami autorki- mit mesjanistyczny „to eklektyczny konglomerat wątków”, „zlepek różnych idei”, „forma polskiej propagandy narodowej”, „stan umysłu” etc., tak szerokie definiowanie kluczowej kategorii może jednak budzić opór. Z drugiej strony, dlaczego nie przejść do porządku dziennego nad ewoluującym i odbiegającym coraz bardziej od klasycznego pierwowzoru, systemem mesjanistycznych skojarzeń?

Moje zastrzeżenia budzi także podział dokonany przez doktorantkę w obrębie bibliografii. I tak odnajdujemy w niej: źródła publikowane (m. in. teksty filozofów, historyków, poetów, polityków), monografie i opracowania; artykuły z czasopism; publicystykę; dyskusje, spotkania, rozmowy, wywiady; słowniki i encyklopedie; strony internetowe; materiały audiowizualne i inne. Nie do końca jasne były dla mnie kryteria wspomnianej typologii. Przy takim podziale nie bardzo wiadomo, co jest źródłem, a co należy do wiedzy pozaźródłowej. Niewątpliwie wśród źródeł powinny się znaleźć poddane przez autorkę analizie artykuły prasowe ukazujące się zarówno w czasopismach naukowych, jak i opiniotwórczych periodykach. Źródłami wydają się również cytowane rozmowy, wywiady, materiały mieszczące się na stronach internetowych etc. Autorka też nie zawsze konsekwentnie przestrzegła zaproponowanej przez siebie typologii, np. umieszczając część prac Romana Dmowskiego wśród źródeł, inne nie mniej ważne (np. *Niemcy, Rosja i kwestia polska*) trafiły do monografii i opracowań? Zamykając kwestię bibliografii, upomniałabym się również o uwzględnienie dość ważnej dla tematu, książki Jarosława Krawczyka, *Matejko i historia*, (1990), której wykorzystanie mogłoby dostarczyć autorce ciekawych tropów interpretacyjnych.

Niewątpliwym atutem pracy doktorskiej Pauliny Litki jest warstwa ikonograficzna; liczne (237), kolorowe, na ogół dobrej jakości ilustracje. Dysertacja napisana została piękną, literacką polszczyzną. Gdzieś autorka uległa językowi źródeł, następstwem czego było

pojawienie się sformułowań typu: „obiekt nafaszerowany dopingiem romantycznym...” (s. 79), czy „osoba, która ma niejedno za uszami” (s. 153). Nie są to jednak liczne i rażące przypadki.

Reasumując, recenzowana rozprawa dostarcza bogatych, wieloaspektowych informacji na temat obecności i ewolucji mitu mesjanistycznego w polskiej kulturze. Stanowi odważną próbę zmierzenia się z materią nie będącą zazwyczaj obszarem historycznych rozważań. Przyczyną większości wzmiankowanych w recenzji mankamentów był nadmiar wiedzy i problem z jej selekcją, nie zaś brak informacji. Praca została oparta na solidnej i zróżnicowanej bazie źródłowej.

Dysertacja *Mesjanizm polski w funkcji mitu historiograficznego. Od tradycji XIX-wiecznej po współczesny dyskurs publiczny*, spełnia wymogi Ustawy o stopniach i tytule naukowym, stanowiąc przykład dojrzałego i oryginalnego rozwiązania problemu badawczego. Potwierdza wiedzę oraz kompetencje autorki do samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Wnoszę o dopuszczenie mgr Pauliny Litki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Jolanta Kolbuszewska

Jolanta Kolbuszewska

Wdź 2.06.2021r.